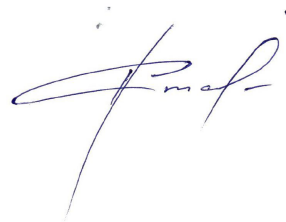

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

СТАВИЧНИЙ ПЕТРО ІГОРОВИЧ

УДК 342.72/.73-021.272

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ
ПРАВ:
ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Ужгород – 2025

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник -

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Юрій Михайлович Бисага,

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Щербанюк Оксана Володимирівна,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри процесуального права
юридичного факультету

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України

Батанов Олександр Васильович,

Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу конституційного права
та місцевого самоврядування

Захист відбудеться «28» лютого 2025 року о 1200 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07 Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 26, ауд. 45.

З дисертацією можна ознайомитися в національній бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Автореферат розісланий «21» січня 2025 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т.П. Попович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі все більшу актуальність набуває конституційно-правове регулювання громадянських прав. Свідченням їхньої вагомості серед інших категорій прав є відповідна специфіка та характер суспільних відносин, на реалізацію та забезпечення яких вони спрямовані. Це насамперед пов'язано з важливим значенням психічного та фізичного благополуччя людини, а також з аспектами їх правового регулювання.

Очевидно те, що психічне та фізичне благополуччя людини є першочерговими та вихідними передумовами належного існування та життєдіяльності кожної людини, що загалом сприяє створенню демократичних принципів у суспільстві та державі. Задля досягнення належної реалізації демократичних засад у нашому суспільстві виникає необхідність приділити увагу правам людини, які сприяють формуванню системи громадянських прав, як основного інституту конституційного права.

Водночас питання конституційно-правового регулювання громадянських прав актуалізовано ще й євроінтеграційними процесами, що мають місце не лише в сучасній Україні, а й в інших державах, необхідністю приведення у відповідність норм законодавства України принципам європейського характеру, а також процесами, які пов'язані з функціонуванням внутрішньодержавних інституцій України та міжнародно-інституційним захистом загалом.

Актуальність дослідження громадянських прав людини зумовлена також і теоретичним недоопрацюванням питань пов'язаних із формуванням їхньої системи як основного інституту конституційного права; дослідженням історико-правового аспекту становлення громадянських прав у плані універсальних міжнародно-правових актів, які включені в Міжнародний Білль про права людини; висвітленням проблематики прав у конституційно-правових відносинах; з'ясуванням особливої значимості конституційно-правового регулювання суспільних відносин, учасники яких потребують фізичного та психічного благополуччя через забезпечення та реалізацію ними своїх громадянських прав; розглядом таких прав у контексті внутрішньодержавних інституцій їхнього захисту; дослідженням міжнародно-інституційного захисту громадянських прав та їх міжнародно-правового гарантування. Сукупність зазначеного визначає актуальність теми дослідження, його теоретичну і практичну значущість. Саме тим зумовлена необхідність і доцільність здійснення комплексного наукового дослідження конституційно-правового регулювання громадянських прав.

Серед науковців, праці яких стосуються окремих аспектів проблеми громадянських прав та стали теоретичною основою дослідження варто виокремити таких: Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, В.О. Боняк, А.В. Войціховський, О.Ю. Гарасимів, В.Ф. Годованець, О.Б. Горова, М.М. Гультай, О.В. Домбровська, Я.В. Єрмоленко, І.О. Шумак, В.В. Кожан, М.І. Козюбра, О.О. Кочура, О.О. Майданник, А.Б. Медвідь, Л.Р. Наливайко, С.П. Рабінович, Т.О.

Ремех, М.В. Савчин, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, Г.О. Христова, В.М. Шаповал, Л.В. Ярмол та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 24 березня 2021 року №119/2021, Пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07 вересня 2011 р. № 942, а також відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» МОН України на 2015–2020 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є необхідність з'ясувати на основі комплексного аналізу порівняльно-аналітичного дослідження та теоретичного узагальнення наукових праць, науково-публіцистичних джерел, міжнародно-правових актів, чинного законодавства України, законодавства іноземних держав та практики їх застосування, сутність конституційно-правового регулювання громадянських прав, їх забезпечення та реалізація як в аспекті внутрішньодержавних інституцій, так і в плані міжнародно-правового гарантування та міжнародно-інституційного захисту.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- виявити властивості такого інституту конституційного права як громадянські права;
- визначити, що має враховуватися та чого слід дотримуватися при формуванні системи громадянських прав як основного інституту конституційного права;
- виявити, які аспекти є характерними для компонентів системи;
- охарактеризувати зазначені аспекти в розрізі формування системи громадянських прав;
- визначити права, які при формуванні системи громадянських прав слід віднести до неї;
- зробити фрагментарний екскурс згадуваних прав з урахуванням певних особливостей;
- довести, що міжнародно-правові акти відіграють велику роль для розвитку міжнародних відносин у сфері забезпечення громадянських прав людини;
- проаналізувати історичний період становлення громадянських прав в Україні;
- обґрунтувати як саме повинно здійснюватися відстеження значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах;
- здійснити дослідження таких елементів, що стосується прав людини відповідно до деталізованого різновиду конституційно-правових відносин;
- з'ясувати особливу значущість конституційно-правового регулювання громадянських прав, охарактеризувавши певні правові категорії;

- встановити, що має суттєве значення для державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини;
- встановити та охарактеризувати критерії, яким повинні відповідати внутрішні інституції захисту громадянських прав;
- розглянути внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав, керуючись змістом ст. 55 Конституції України, вказуючи ознаки та порівнюючи їхні особливості між собою;
- охарактеризувати міжнародно-правове гарантування та міжнародно-інституційний захист громадянських прав.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації та забезпечення прав, які спрямовані на психічне та фізичне благополуччя людини, а також на першочергові та вихідні передумови належного існування та життєдіяльності кожної людини.

Предметом роботи є громадянські права, внутрішньодержавні інституції їх захисту, міжнародно-правове гарантування та міжнародно-інституційний захист цих прав.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає сукупність методів наукового пізнання, принципів та наукових підходів. За основу проведеного дослідження взято ряд філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, обраних з врахуванням об'єкта та предмета дослідження, поставленої мети та визначених завдань. Так, метод узагальнення надав можливість підсумувати одержані результати і на основі цього обґрунтувати відповідні висновки та певні пропозиції, зокрема в частині формування системи громадянських прав (підрозділ 1.2), в частині виокремлення конституційно-правових відносин, що пов'язанні із реалізацією та забезпеченням громадянських прав та розкриттям змісту його складових елементів (підрозділ 2.1), а також щодо ознак внутрішньодержавних інституцій захисту такої групи прав (підрозділ 3.1). Метод тлумачення сприяв встановленню змістовності норм, що стосуються громадянських прав (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2). Системно-структурований метод надав можливість визначити, що є характерним для складу та будови основних компонентів системи громадянських прав (підрозділ 1.1) та в контексті яких елементів слід відстежувати значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах (підрозділ 2.1), а також окреслити правові категорії, які неможливо увагою залишити поза увагою при з'ясуванні особливої значимості конституційно-правового регулювання таких прав (підрозділ 2.2). Історико-правовий метод дав можливість розкрити трансформацію поетапного становлення громадянських прав (підрозділ 1.2). Метод ретроспективного аналізу сприяв структуризації раніше визначених на законодавчому рівні приписів, пов'язаних із громадянськими правами (підрозділ 1.2). Метод компаративістики дозволив проаналізувати нормативну специфіку інших країн, порівняти її та виявити відповідні розбіжності (підрозділи 1.2,). Завдяки функціональному методу визначено призначення державних та міжнародних інституцій захисту громадянських прав, а також міжнародно-правові гарантування (підрозділи 3.1, 3.2). Формально-юридичний метод, який

використовувався для аналізу змісту законодавчих актів, що безпосередньо або ж опосередковано пов'язані із громадянськими правами шляхом їх вивчення та інтерпретації, реалізується у всій роботі.

Кожен із зазначених методів використовується в органічному поєднанні з іншими, що сприяє утворенню цілісної методологічної системи дослідження, яка призвела до всебічної повноти та об'єктивності отриманих результатів.

Теоретичною основою дисертації стали наукові розробки українських і зарубіжних авторів, які знаходять своє відображення у джерелах вітчизняної та зарубіжної юридичної доктрини. Нормативною основою дослідження є Конституція та законодавство України, Конституції та законодавство зарубіжних держав, міжнародно-правові акти тощо. Емпіричною базою роботи стала практика розгляду справ Конституційним Судом України, Європейським судом з прав людини, довідкові видання, доповіді, аналітичні та статистичні матеріали, публікації засобів масової інформації тощо.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертаційна робота є однією із перших у науці конституційного права комплексною науковою розвідкою, в якій дослідження зосереджено на проблематиці конституційно-правового регулювання громадянських прав.

У ході дослідження автором особисто сформульовано низку наукових положень та висновків, які характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

– встановлено, механізм конституційно-правового регулювання громадянських прав в Україні відбувається за рахунок норм Конституції України з властивими для них регулятивними та охоронними функціями, у змісті яких виражаються фундаментальні та основоположні суспільні відносини, що пов'язані із забезпеченням фізичного та духовного (психічного) благополуччя кожної людини, характерними методами регулювання для яких є метод основоположного (сутнісного) правового регулювання, першоустановчого правового регулювання, конституційного закріплення та загальних установлень, а також методи конституційного зобов'язання, дозволу та заборони;

– досліджено внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав, виходячи зі змістовності конструкції ст. 55 Конституції України, приписами якої до них віднесено Суд, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційний Суд України. Доведено, що внутрішньодержавні інституції є невід'ємною складовою конституційної системи спрямованої на захист громадянських прав людини, оскільки специфіка їхньої діяльності та правова природа безпосередньо або опосередковано спрямована на захист таких прав;

– запропоновано під міжнародно-правовим гарантуванням захисту громадянських прав розуміти нормативний зміст міжнародно-правових документів (угод, декларацій, конвенцій, рекомендацій, пактів тощо) якими, в першу чергу, передбачається закріплення громадянських прав, а також за необхідності вказуються умови та засоби, спрямовані в т.ч. на забезпечення захисту таких прав.

удосконалено:

- фрагментарний екскурс громадянських прав з урахуванням таких аспектів як: особливість відображення, суб'єктна особливість, предметна особливість та особливість меж дії;
- виокремлено деталізований різновид конституційно-правових відносин, що стосується прав людини – конституційно-правові відносини, що пов'язані із реалізацією та забезпеченням громадянських прав;
- трактування конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав у контексті суб'єкта, об'єкта, змісту та юридичного факту;
- позицію, що серед властивостей такого інституту конституційного права як громадянські права слід враховувати: наявність декількох елементів; наявність таких компонентів системи як склад та структура; певні особливості характерні для складу та структури; можливість зміни (переформулювання) як змістовного показника, так і кількісного (збільшення/зменшення);
- розуміння системи правового регулювання громадянських прав за критерієм регіональної територіальності та міжнародно-інституційні захисти таких прав;
- розуміння юридичної значимості Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в правовій інтернаціоналізації тих основних досягнень людства, які стосуються сфери забезпечення громадянських прав, а також його особливу роль у правовому регулюванні проблеми їхнього забезпечення;
- підходи щодо сприйняття етапів становлення громадянських прав в Україні.

набули подальшого розвитку:

- питання щодо формування системи громадянських прав як основного інституту конституційного права;
- положення відносно юридичної важливості міжнародно-правових документів, а саме – Міжнародного Біллю про права людини, адже проблематика цієї категорії прав широко вийшла за вузьконаціональні межі й стала об'єктом міжнародного права;
- практична дієвість та реальність втілення у повсякденне життя тих принципів та засад, що передбачені в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські й політичні права;
- позиціонування конституційно-правового регулювання громадянських прав в ролі одного із впливових регуляторів тих суспільних відносин, учасники яких потребують фізичного та духовного благополуччя.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в процесі подальшого дослідження категорії громадянських прав людини.

Сформульовані в дисертаційній роботі теоретичні висновки та практичні результати можуть бути використані в:

- *науково-дослідній діяльності* – як наукове підґрунтя для подальшого комплексного дослідження теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних із конституційно-правовим регулюванням громадянських прав;

- *у правотворчій діяльності* – як теоретичний матеріал для удосконалення законодавчих положень у сфері прав людини;

- *у правозастосовній діяльності* – для вдосконалення роботи державних та міжнародних інституцій, пов'язаних зі сферою захисту громадянських прав людини як на внутрішньодержавному рівні, так і поза його межами;

- *у навчальному процесі* – при вивченні та написанні підручників, навчальних посібників з дисциплін «Конституційне право», «Права людини», «Міжнародне право», «Державне право зарубіжних країн», при написанні монографій, розробці методичних рекомендацій, а також ході під час викладання відповідних дисциплін та спецкурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням автора. Усі теоретичні положення, висновки та пропозиції, що розкривають наукову новизну, базуються на власних дослідженнях, аналізі та переосмисленні наукових та нормативно-правових джерел, отримані та сформульовані автором самостійно. Для обґрунтування деяких висновків роботи використано наукові дослідження вчених, на які зроблено в тексті роботи відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях та правових школах, а саме: міжнародній науково-практичній конференції «Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна» (м. Ужгород, 21 жовтня, 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна» (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.); міжнародній правовій школі «Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії» (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.); міжнародній правовій школі «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз» (Ужгород, 14 липня 2022 року).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у дев'яти наукових публікаціях, у тому числі у п'яти статтях та чотирьох тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких включає два підрозділи, висновків, списку використаних джерел (369 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 254 сторінок, з них основного тексту – 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, описано використані методи, теоретичну, нормативну й емпіричну базу, зазначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів, а також вказується інформація про структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1. «Методологічні засади основних громадянських прав» складається з двох підрозділів, у яких досліджується питання формування системи громадянських прав, як основного інституту конституційного права, та висловлюється історико-правовий аспект становлення таких прав відповідно до міжнародно-правових документів, що становлять Міжнародний Білль про права людини.

У підрозділі 1.1. *«Формування системи громадянських прав як основного інституту конституційного права»* зазначається, що громадянські права у зовнішньому вираженні становлять відповідний інститут конституційного права, який відображається у конституційно-правових нормах, що прямо чи опосередковано регулюють питання досліджуваних прав у зв'язку з конституційно-правовими відносинами. Норми Конституції України є основним осередком «задокументованості» такого інституту, хоча лише приписами Конституції змістовність самого інституту не обмежується.

Стверджується, що формування системи громадянських прав як основного інституту конституційного права займає одне із основних місць у системі конституційного права та в сучасному конституціоналізмі, оскільки зміст таких прав є вагомим як у процесі існування кожної особи окремо, так і суспільства загалом.

Серед властивостей такого інституту конституційного права, як громадянські права потрібно відмітити: необхідність наявності декількох елементів; наявність таких компонентів системи як склад та структура; певні особливості характерні для складу та структури; можливість зміни (переформулювання) як змістовного показника, так і кількісного (як в бік збільшення, так і в бік зменшення).

Звертається увага на те, що «права» в контексті громадянських прав (як інститут конституційного права) потрібно сприймати не тільки як категорію, що взаємозалежна від позитивних дій з боку держави (тобто створення державою відповідних умов задля можливості реалізувати таке право), а й як категорію «свободи» (тобто автономність людини від держави). У такому випадку під поняттям «права» розуміємо узагальнююча категорія, що охоплює «права і свободи». Тобто до інституту конституційного права належать як відповідні права, так і свободи.

Наголошується на тому, що формування системи громадянських прав як основного інституту конституційного права можливе в межах, які охоплюють весь спектр прав і свобод передбачених зокрема Конституцією України.

Потрібно розуміти, що законодавчо визначеного формулювання громадянських прав не передбачено, так само як і не передбачено чіткого

переліку прав, які разом становлять систему громадянських. Водночас певна послідовності викладу прав людини в Конституції України свідчить про їх нерівнозначність по відношенню одне до одного. Більше того, така послідовність засвідчує факт фундаментальності одних прав щодо до інших в частині їхньої можливої подальшої реалізації.

Відзначено, що при формуванні системи громадянських прав, як основного інституту конституційного права, потрібно враховувати особливості її складу та структури, а також притримуватися принципу, що саме ці права є основоположними (фундаментальними) та невід'ємними. Для будь-якої системи, з одного боку властиві склад (набір необхідних елементів), а з іншого – структура (доцільний спосіб зв'язку цих елементів). Складом системи є необхідна кількість самостійних елементів, які відповідають певним однаковим особливостям, характерними як для них загалом, так і для кожного елемента окремо, незалежно від їх кількісного складу у такій системі. Завдяки структурі відображається зв'язок взаємодії таких елементів між собою, а також їхня упорядкованість, що свідчить про організованість самої системи.

Для складу та структури як компонентів системи є характерним: а) наявність відповідних елементів; б) зв'язок таких елементів між собою, що породжує їх єдність та цілісність; в) наявність системоутворюючого фактору як рушійної сили спрямованої на досягнення відповідної мети.

Щодо такої ознаки як «наявність відповідних елементів» необхідно звернути увагу, що під елементом розуміємо просту умовно неподільну частину системи, яка виявляється у формі норм з такими особливостями: – особливість відображення; – суб'єктна особливість; – предметна особливість; – особливість меж дії. Водночас потрібно розуміти, що відсутність в елемента таких особливостей як «відображення», «суб'єкт», «предметність» та «межі дії» впливає на формування самої системи громадянських прав, адже виключає наявність елемента з таких компонентів системи як склад та структура.

Стосовно такої особливості як «зв'язок елементів між собою, що породжує їхню єдність та цілісність» потрібно розуміти, що зв'язок елементів між собою виявляється у сукупності норм із зазначеними особливостями, які породжують між собою такі взаємини як єдність та цілісність. За такої умови єдність слугує тісним зв'язком елементів з однаковими особливостями, а цілісність – це умовно окреслені параметри сукупності таких елементів як неподільного цілого.

Складова «наявність системоутворюючого фактору, як рушійної сили спрямованої на досягнення відповідної мети» акцентує увагу на тому, що рушійна сила спрямована забезпечити цілісне та ефективне врегулювання тих відносин, завдяки яким безумовно досягатиметься психічне та фізичне благополуччя людини. Також вона сприятиме забезпеченню як для особи, так і для суспільства загалом, збереження та стабілізації його головних відносин щодо вказаного благополуччя.

Правильний науковий підхід про уявлення та формування системи громадянських прав дає змогу їх удосконалювати та вживати заходів спрямованих на гарантування та дієвий захист таких прав.

У цьому підрозділі з врахуванням відповідних особливостей зазначається перелік тих прав, які можна з впевненістю віднести до системи громадянських прав при її формуванні як основного інституту конституційного права. Також щодо кожного з цих прав зроблено аналіз норми відповідно до таких особливостей як відображення, суб'єкт, предметність та межі дії.

Підрозділ 1.2. *«Історико-правовий аспект становлення громадянських прав в контексті Міжнародного Біллю про права людини»* присвячений становленню громадянських прав відповідно до міжнародно-правових актів, що становлять Міжнародний Білль про права людини та історико-правовий аспект такого становлення.

Досліджується питання становлення громадянських прав із прийняттям у 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй першого документу універсального характеру – Загальної декларації прав людини, а згодом у 1966 р. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

З появою цих документів розпочалась нова ера щодо необхідності забезпечення на державному рівні тих юридичних приписів, що відображатимуть та гарантуватимуть категорію громадянських прав.

Досліджено позиційне сприйняття проголошених у міжнародно-правових актах основних прав та свобод (в т.ч. громадянських прав) рядом країн (Королівство Іспанія, Республіка Молдова, Словацька Республіка, Князівство Андорра, Португальська Республіка, Боснія та Герцеговина, Італійська Республіка, Швейцарська Конфедерація, Північна Македонія, Республіка Камерун, Республіка Сенегал, Республіка Бенін, Республіка Екваторіальна Гвінея, Республіка Нігер, Алжирська Народна Демократична республіка, Республіка Чад, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан). Проаналізовано їх конституційне законодавство щодо відповідності його положень приписам Міжнародного Біллю про права людини, а також висвітлено факти врахування таким законодавством тих основоположних засад, що мають місце (відображені) у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права.

Зосереджено увагу на проблематиці історико-правового аспекту становлення громадянських прав в Україні.

Розділ 2. «Громадянські права як вища суспільна цінність» складається з двох підрозділів, у яких висвітлюється значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах та особлива значущість конституційно-правового регулювання таких прав.

У підрозділі 2.1. *«Значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах»* зосереджується увага на структурних елементах таких правовідносин відповідно до яких в подальшому будуть розглядатися громадянські права.

Відстежується значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах в контексті суб'єкта, об'єкта, змісту та юридичного факту.

Розглядаючи громадянські права як відособлену за змістом групу конституційно-правових норм (інститут конституційного права), у конституційно-правових відносинах вбачається їхній вагомий вплив на формування різновиду таких правових відносин.

Охарактеризовано структурні елементи конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав, а саме: суб'єкт, об'єкт, зміст та юридичний факт.

Зазначається, що суб'єкт як елемент конституційно-правових відносин у контексті громадянських прав потрібно сприймати як одну із ключових передумов, необхідних для існування правових відносин, пов'язаних із реалізацією та забезпеченням таких прав. Окреслено загальні критерії розмежування суб'єктів конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав.

Вказано, що саме слід віднести до об'єктів конституційно-правових відносин, які пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав, беручи водночас до уваги конституційно-правові норми, які разом становлять такий інститут конституційного права як громадянські.

З'ясовано перелік «можливостей» та «зобов'язань», які в контексті суб'єктивного права та юридичного обов'язку утворюють зміст конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав.

Зазначено, що юридичний факт призводить у дію наділення конкретних суб'єктів права статусом учасників певного правовідношення та набувачів відповідних прав та обов'язків.

Підрозділ 2.2. *«Особлива значущість конституційно-правового регулювання громадянських прав»* розкриває сутність та специфіку такого регулювання. Зосереджується увага на правових категоріях, які неможливо оминати при з'ясуванні особливої значущості конституційно-правового регулювання громадянських прав.

Вказується коло тих суспільних відносин, які можна віднести до предмета конституційно-правового регулювання громадянських прав, а також наведено ознаки, що характерні для предмета такого конституційно-правового регулювання.

Висвітлюються методи конституційно-правового регулювання громадянських прав та зазначається, що окрім методів основоположного (сутнісного) правового регулювання, першопричинного правового регулювання, конституційного закріплення та загальних установлень, для конституційно-правового регулювання таких прав в Україні характерними є методи конституційного зобов'язання, дозволу та заборони.

У підрозділі наводиться перелік статей Конституції України, зі змісту яких під час конституційно-правового регулювання громадянських прав простежуємо методи конституційного зобов'язання, конституційного дозволу та конституційної заборони. Вказуються загальні ознаки методів такого регулювання.

Згадуємо і про механізм регулювання таких прав та про його невід'ємний елемент як норму права. З'ясовано, що конституційне право містить основоположні норми, які сприяють формуванню правового статусу людини, її основних прав і свобод. Саме завдяки їм широко поширене розуміння права як міри свободи. Зазначено також, що потрібно висвітлювати позицію щодо механізму конституційно-правового регулювання громадянських прав.

Розділ 3. «Механізм забезпечення громадянських прав» складається з двох підрозділів, які присвячені механізму забезпечення громадянських прав відповідно до функціонуючих внутрішньодержавних інституцій, сформованого міжнародно-правового гарантування та наявного міжнародно-інституційного захисту.

Підрозділ *3.1. «Внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав в Україні»* висвітлює дослідження внутрішньодержавних інституцій відповідно до конструктивної побудови ст. 55 Конституції України, вказуючи ознаки та здійснюючи порівняння їхніх особливостей. Зосереджено увагу на порядку організації, діяльності, статусу, на актах, які сприяють захисту громадянських прав та на зверненнях, що передують прийняттю таких актів.

У підрозділі *3.2. «Міжнародно-правове гарантування та міжнародно-інституційний захист громадянських прав»* зазначено, що в сучасних умовах розвитку суспільства основне місце в практичній діяльності міжнародного співтовариства та кожної держави окремо відведено міжнародно-правовому гарантуванню та міжнародно-інституційному захисту громадянських прав. Підрозділ розкриває правову природу міжнародно-правового гарантування та міжнародно-інституційного захисту громадянських прав. Вказано системи захисту прав людини за критерієм регіональної територіальності. Виокремлено і певні системи правового регулювання, а також вказано і документи, які становлять основу тієї чи іншої системи.

Проведено паралель між міжнародними інституціями з системами правового регулювання громадянських прав за критерієм регіональної територіальності та виокремлено певні міжнародно-інституційні захисти громадянських прав, а також вказано інституції якими вони представлені.

ВИСНОВКИ

Серед особливостей такого інституту конституційного права як громадянські права слід відмітити: необхідність наявності декількох елементів; наявність таких компонентів системи як склад та структура; певні особливості, які характерні для складу та структури; можливість зміни (переформулювання) як змістовного показника, так і кількісного (збільшення / зменшення).

При формуванні системи громадянських прав як основного інституту конституційного права необхідно враховувати особливості її складу та структури, притримуватися принципу, що саме ці права є основоположними (фундаментальними) та невід'ємними.

До формування будь-якої системи має відношення певна кількість самостійних елементів, що відповідають однаковим особливостям, характерним як для них загалом, так і для кожного елемента окремо, незалежно від їх кількісного складу в такій системі. Саме кількість таких самостійних елементів із такими особливостями є складом системи. Також до формування будь-якої системи має відношення і структура, яка відображає зв'язок взаємодії таких елементів між собою, а також їх упорядкованість, що свідчить про організованість самої системи.

Для складу та структури як компонентів системи характерні три аспекти: – наявність відповідних елементів (цей аспект виявляється у нормах з такими особливостями: відображення, суб'єктна особливість, предметна особливість та особливість меж дії); – зв'язок таких елементів між собою, що породжує їхню єдність та цілісність (такий зв'язок виявляється у сукупності норм із зазначеними особливостями, які породжують такі взаємини як єдність та цілісність. Водночас єдність є тісним зв'язком елементів з однаковими особливостями та вважається внутрішнім фактором зв'язку, а цілісність є умовно окресленими параметрами сукупності таких елементів як неподільного цілого та вважається зовнішнім фактором зв'язку); – наявність системоутворюючого фактору як рушійної сили, спрямованої на досягнення відповідної мети (завдяки цьому аспекту має місце орієнтованість на забезпечення цілісного та ефективного врегулювання відносин, упорядкувавши які досягатиметься психічне та фізичне благополуччя людини).

Формуючи систему громадянських прав, як основного інституту конституційного права, варто зарахувати такі права: право на життя, право на повагу гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла та іншого володіння особи, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність особистого і сімейного життя особи, право на пересування, вільний вибір місця проживання, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на свободу світогляду і віросповідання.

Історичний період становлення громадянських прав, окреслений дією українських радянських конституцій (1919, 1929, 1937 та 1978 років) свідчить, що громадянським правам приділялося недостатньо уваги. У цей період над громадянськими правами в контексті конституційно-нормативного відтворення превалювали соціально-економічні й культурні права.

Конституція Української РСР 1978 року є останньою конституцією того періоду, після закінчення якого наступив новий етап становлення громадянських прав в Україні.

З появою Конституції України у 1996 році активізувався процес формування громадянських прав відповідно до міжнародних стандартів, основним осередком яких були універсальні міжнародно-правові акти, які включені в Міжнародний Білль про права людини.

Така Конституція України ознаменувала новий поштовх у напрямку становлення та відтворення у конституційній площині громадянських прав.

Такий принцип конституційно-правового регулювання сфери громадянських прав спрямовувався на врахування тих стандартів і приписів, що відображалися зокрема у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Становлення, формування та подальший розвиток громадянських прав беззаперечно пов'язаний із міжнародно-правовими документами, що включені у Міжнародний Білль про права людини. Саме завдяки їм у більшості країн світу було започатковано тенденцію спрямовану на декларування в Основних Законах тих прав людини, які відповідно до таких документів відносилися до громадянських. Таке декларування свідчило про намір відповідати міжнародно-правовим приписам і засадам щодо прав і свобод людини загалом, так і щодо громадянських прав зокрема.

Притримуючись наявної системи інститутів конституційного права та наділяючи громадянські права у конституційно-правових відносинах ознаками відособленої за змістом групи конституційно-правових норм, виділено деталізований різновид правових відносин, які стосується прав людини – конституційно-правові відносини, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав.

Вказано, що значення громадянських прав у конституційно-правових відносинах варто вивчати в контексті суб'єкта, об'єкта, змісту та юридичного факту.

Виокремлено дві основні групи суб'єктів конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав, а саме: індивідуальні (фізичні особи) та колективні (суспільні утворення). Водночас зазначаємо, що діяльність таких суб'єктів спрямована на відповідний об'єкт правовідносин, який передбачений змістом конституційно-правової норми та полягає у суб'єктивному праві та кореспондуючому суб'єктивному юридичному обов'язку з метою задоволення інтересів, потреб та цілей суб'єктів таких правовідносин.

Об'єкт є важливим структуроутворюючим елементом конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав, оскільки забезпечує зв'язки зацікавленості між учасниками таких відносин.

З урахуванням конституційно-правових норм, які разом становлять такий інститут конституційного права як громадянські права, до об'єктів конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням таких прав слід віднести: – життя і здоров'я в контексті статті 27 Конституції України; – гідність в контексті статті 28 Конституції України; – свобода та особиста недоторканність в контексті статті 29 Конституції України; – недоторканність житла в контексті статті 30 Конституції України; – таємниця листування, телеграфної та іншої кореспонденції в контексті статті 31 Конституції України; – недоторканність особистого і сімейного життя особи в контексті статті 32 Конституції України; – свобода пересування і вільного вибору місця проживання в контексті статті 33 Конституції України; – свобода думки, слова і вільного вираження своїх поглядів і переконань в контексті

статті 34 Конституції України; – свобода світогляду і віросповідання в контексті статті 35 Конституції України.

Зміст конституційно-правових відносин утворюють передбачені в конституційно-правових нормах суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників (суб'єктів).

Стверджуємо, що в контексті суб'єктивного права зміст конституційно-правових відносин, які пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав утворюють: – можливості поведінки суб'єкта відповідно та в межах свободи, передбаченої конституційно-правовою нормою; – можливість користування наданими конституційно-правовими нормами благами задля забезпечення фізичного та психічного благополуччя; – можливість вимагати від інших суб'єктів (учасників) належного та / або своєчасного виконання покладених на них конституційно-правовою нормою обов'язків; – можливість вживати заходів спрямованих на захист від неналежного та / або несвоечасного виконання суб'єктом (учасником) покладених на нього конституційно-правовою нормою обов'язків.

Окрім суб'єктивного права зміст конституційно-правових відносин формують і передбачені в конституційно-правових нормах юридичні обов'язки їх учасників (суб'єктів). За таких умов у контексті юридичного обов'язку зміст конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав утворюють: – зобов'язання дією (здійснення передбачених конституційно-правовою нормою певних дій); – зобов'язання пасивною поведінкою (бездіяльність спрямована на не перешкоджання суб'єкту конституційно-правових відносин користуватись благами задля забезпечення фізичного та психічного благополуччя); – зобов'язання виконанням (реагування на законні вимоги щодо неналежного та / або несвоечасного виконання обов'язків покладених на них конституційно-правовою нормою); – зобов'язання відповідальністю (нести відповідальність у разі неналежного та або несвоечасного виконання суб'єктом (учасником) покладених на нього конституційно-правовою нормою обов'язків).

Юридичний факт призводить у дію наділення конкретних суб'єктів права статусом учасників певного правовідношення та набувачів відповідних прав та обов'язків. Юридичним фактом конституційно-правових відносин, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав є конкретні життєві (соціальні) обставини як явища об'єктивної дійсності, що настають у формі подій або діянь (дії або бездіяльності) та призводять до юридичних наслідків під виглядом виникнення, зміни або припинення суспільного ставлення у сфері відносин передбачених конституційно-правовими нормами, якими регламентуються громадянські права.

Доведено, що для з'ясування особливої значущості конституційно-правового регулювання громадянських прав потрібно звернути увагу на окремі правові категорії, зокрема: предмет, метод, механізм конституційно-правового регулювання громадянських прав та його елементи (правові засоби).

До предмета конституційно-правового регулювання громадянських прав можна віднести коло тих суспільних відносин, що за своїм змістом відповідно

до конституційно-правових норм є відособленою групою та утворені відносно тих явищ матеріальної або нематеріальної реальності, які входять до об'єктів конституційно-правових відносин, пов'язаних із реалізацією та забезпеченням громадянських прав між індивідуальними та колективними суб'єктами під час виконання суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Характерними ознаками для предмета конституційно-правового регулювання громадянських прав є такі, що: - мають місце суспільні відносини; – властивий зовнішній прояв; – виражають основоположні засади фізичного та духовного (психічного) благополуччя людини; – мають свідому та вольову природу; – є фундаментальними та основоположними по відношенню до будь-яких інших суспільних відносин; – є безпосереднім об'єктом правового впливу; – не виходять зі сфери правового регулювання; – постійно потребують врегулювання нормами права; – піддаються контролю з боку державних та суспільних інститутів; – стосуються індивідуальних та колективних суб'єктів; – сприяють узагальненню норм права, які регулюють певне коло суспільних відносин у відповідний інститут; – відображають сукупність якісно однорідних суспільних відносин; – притаманний принцип, за якого «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» та принцип відповідно до якого «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Для конституційно-правового регулювання громадянських прав характерними є саме ті конституційно-правові методи, які, будучи самобутніми способами, засобами та прийомами, впливають на конституційно-правові відносини, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав з метою їх якнайкращого врегулювання та, які виражаються у передбаченій конституційною нормою права можливій та необхідній поведінці суб'єктів (учасників) цих правовідносин.

Наведено чіткий перелік статей Конституції України, зі змісту яких під час конституційно-правового регулювання громадянських прав простежуємо методи конституційного зобов'язання, конституційного дозволу та конституційної заборони.

Описано ознаки методів конституційно-правового регулювання громадянських прав: – свідчать про рівень усвідомлення суспільством та державою принципу верховенства права; – таке регулювання суспільних відносин, які входять до його предмету надає їм відповідний юридичний образ; – таке регулювання породжує створення юридично оформленої моделі суспільних відносин в інших не конституційних нормах задля їх детального врегулювання відповідно до визначеної на конституційному рівні універсальної моделі; – таке регулювання здійснюється за допомогою ключового елементу юридичних засобів (нормою права) з метою юридичної організації суспільних відносин; – завдяки такому регулюванню відбувається регламентація діяльності суб'єктів (учасників) відповідних правовідносин, а предмет правового регулювання набуває юридичного вигляду; – саме створений під час правового

регулювання юридичний вигляд суспільних відносин свідчить про наявність чи відсутність результату правового впливу, тобто факту відповідності поведінки учасників правовідносин визначеним конституційно-правовим нормам умовам (вимогам); – простежується також у його безпосередній обумовленій єдності предмета правового регулювання, який виступає як необхідне явище соціально-правового середовища; – виступають як найважливіші способи, засоби та прийоми організованого впливу на зовнішній та внутрішній суспільний устрій.

Аргументується, що позицію відносно механізму конституційно-правового регулювання громадянських прав слід висвітлювати крізь правові засоби, а саме через його основний елемент – конституційно-правову норму, для якої притаманна регулятивна та охоронна функції.

Завдяки з'ясуванню сутності предмета можна виділити механізм конституційно-правового регулювання громадянських прав.

Механізм конституційно-правового регулювання громадянських прав в Україні відбувається за рахунок норм Конституції України з властивими для них регулятивними та охоронними функціями, у змісті яких виражаються фундаментальні та основоположні суспільні відносини, що пов'язані із забезпеченням фізичного та духовного (психічного) благополуччя кожної людини, водночас характерними методами регулювання для яких є метод основоположного (сутнісного) правового регулювання, першоустановчого правового регулювання, конституційного закріплення та загальних установлень, а також методи конституційного зобов'язання, дозволу та заборони.

Забезпечення громадянських прав в аспекті діяльності держави залучає широкі та системні механізми сприяння, охорони та захисту. Окрім сприяння, охорони та захисту зазначається необхідність включення ще одного елементу державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини – відображення (належне, конкретизоване та деталізоване висвітлення їх у відповідних загальнодоступних зовнішньо-виражених носіях). Доводимо, що саме відображення є першочерговим елементом у забезпеченні прав і свобод людини адже як можна реалізувати (здійснювати), охороняти або ж захищати те, чого не відображено на відповідних носіях (нормативно-правовому акті). Відповідно захист є основним та заключним елементом державної діяльності в частині їх забезпечення.

Стверджуємо, що в кожній правовій державі повинні існувати внутрішні інституції захисту громадянських прав, які б відповідали принаймні критеріям доступності та ефективної результативності. Щодо критерію доступності відзначено, що будь-які зобов'язання держави спрямовані на забезпечення доступності до внутрішньодержавних інституцій мають виходити з принципу «чим більше соціально значуща інституція, тим більший має бути ступінь її доступності». Відповідно внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав, як інституції надзвичайно великої соціальної значущості мають відповідати найвищим ступеням доступності. Критерій ефективної результативності є похідним від критерію доступності, оскільки саме в порядку послідовності за доступністю знаходить своє відображення. Такий критерій дає

змогу оцінити потребу в існуванні внутрішньодержавної інституції або ж в її вдосконаленні.

Стверджується, що Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Конституційний Суд України становлять собою невід'ємну складову конституційної системи спрямованої на захист саме громадянських прав людини, оскільки специфіка їхньої діяльності та їх правова природа безпосередньо або ж опосередковано спрямована на захист таких прав. До ознак таких інституцій належать: – їхня діяльність стосується особливо значущих для правової держави та громадського суспільства сфер, які прямо або опосередковано стосуються громадянських прав людини; – дані інституції та відображення певних особливостей щодо них, знаходять своє місце у змісті Основного Закону, зокрема і в нормах, які стосуються захисту прав людини; – порядок їхньої організації та діяльності визначається відповідними Законами, а порядок здійснення судочинства визначається певним процесуальним законодавством; – їхнє функціонування має місце в межах закріплених та юридично-визначених норм права; – захист громадянських прав з їхнього боку реалізовується за результатами звернень до них певного кола осіб у порядку встановленому нормами права; – діяльність у сфері захисту прав людини відповідає міжнародним стандартам і практиці міжнародного рівня; – вимоги до осіб та порядок доступу до здійснення діяльності спрямованої на захист громадянських прав як елементу, що становить структурну складову інституції, є чітко регламентованим; – процедура звернення до інституцій хоч і враховує критерій доступності, проте містить передбачені законодавством вимоги; – прийняття рішень, спрямованих на захист громадянських прав, процедурно врегульоване; – прийняті рішення відображаються у відповідних формах із встановленою законом структурою їхньої змістовності; – діяльність внутрішньодержавних інституцій спрямованих на захист громадянських прав, є загальнопоширеною на всій території України і не обмежується адміністративно-територіальним поділом; – діяльність є взаємопов'язаною із відповідними суспільно-правовими процесами до яких залучені і інші інституції.

Міжнародно-правове гарантування захисту громадянських прав потрібно розуміти як нормативний зміст міжнародно-правових документів (угод, декларацій, конвенцій, рекомендацій, пактів тощо), якими першочергово передбачається закріплення громадянських прав, а також за необхідності вказуються певні умови та засоби, спрямовані в т.ч. на забезпечення захисту таких прав. Водночас такі документи з урахуванням міжнародних інституцій представляють певні системи захисту прав людини, серед яких за критерієм регіональної територіальності виокремлюють: Європейську систему, Африканську систему, Американську систему.

Водночас, розглядаючи ці системи щодо гарантування громадянських прав без урахування міжнародних інституцій як складового елементу, зазначені документи разом становитимуть певні системи правового регулювання громадянських прав. За критерієм регіональної територіальності слід виокремити такі системи правового регулювання громадянських прав:

Європейську систему правового регулювання громадянських прав, Американську систему правового регулювання громадянських прав, Африканську систему правового регулювання громадянських прав, Ісламську систему правового регулювання громадянських прав, Азійсько-Тихоокеанську систему правового регулювання громадянських прав, Систему правового регулювання громадянських прав СНД. Також вказано і документи, які представляють ту чи іншу систему та становлять її основу.

Провівши паралель міжнародних інституцій із системами правового регулювання громадянських прав за критерієм регіональної територіальності, можна виокремити такі міжнародно-інституційні захисти громадянських прав як: Європейський міжнародно-інституційний захист (представлений Європейським судом з прав людини), Американський міжнародно-інституційний захист (представлений Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини), Африканський міжнародно-інституційний захист (представлений Африканською комісією з прав людини та народів, а також Африканським судом з прав людини і народів), Азійсько-Тихоокеанський міжнародно-інституційний захист (представлений субрегіональною інституцією – Міжурядова комісія АСЕАН з прав людини), Ісламський міжнародно-інституційний захист (представлений Арабським комітетом з прав людини), міжнародно-інституційний захист Співдружності Незалежних Держав (представлений Комісією з прав людини Співдружності Незалежних Держав).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні наукові результати дисертації:

1. Ставичний П.І. Особливості захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 132–135.

2. Ставичний П.І. Взаємозалежність між застосуванням принципу верховенства права та урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 16. С. 52–55.

3. Stavichny P. The Bureau of Economic Security is the main law enforcement domestic institution aimed at counteracting offenses that encroach on the functioning of the state's economy. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. P. 158–163.

4. Петрецька Н.І., Ставичний П.І. Категорія «національні інтереси» крізь призму забезпечення індивідуальних та колективних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 68. С. 41–45.

5. Ставичний П.І. Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин як внутрішньодержавна інституція захисту громадянських прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 33–38.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ставичний П.І. Громадянські права та механізми їх захисту. *Роль періодичних юридичних видань у формуванні правової держави: зарубіжний досвід та Україна*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 жовт. 2021 р. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2021. С. 157–161.

7. Ставичний П.І. Внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 трав. 2022 р. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022. С. 79–85.

8. Ставичний П.І. Громадянські права у конституційно-правових відносинах. *Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії*: матеріали Міжнар. пр. шк., 27 черв. 2022 р. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022. С. 123–136.

9. Ставичний П.І. Доступність та ефективна результативність внутрішньодержавних інституцій захисту громадянських прав. *Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз*: матеріали Міжнар. пр. шк., 14 лип. 2022 р. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022. С. 115–126.

АНОТАЦІЯ

Ставичний П.І. Конституційно-правове регулювання громадянських прав: порівняльно-аналітичне дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», МОН України, Ужгород, 2024.

Дисертація присвячена дослідженню конституційно-правового регулювання громадянських прав.

Доводиться, що формування системи громадянських прав як основного інституту конституційного права займає одне із провідних місць у системі конституційного права та сучасному конституціоналізму, адже саме такі права мають величезний вплив на існування кожної особи окремо та суспільства загалом. Зазначено властивості такого інституту конституційного права як громадянські права. Визначено, що саме має враховуватися та якого принципу потрібно дотримуватися при формуванні системи громадянських прав.

Охарактеризовано кожен із аспектів, що властивий для складу та структури як компонентів системи громадянських прав у плані формування такої системи. Вказано права, які під час формування системи громадянських прав варто віднести до такої категорії.

Зроблено фрагментарний екскурс громадянських прав з урахуванням особливостей, що свідчить про віднесення їх до системи громадянських прав під час формування її як одного із основних інститутів конституційного права.

Доведено, що з появою першого документу універсального характеру – Загальної декларації прав людини, а згодом й Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, виникла необхідність приділення більшої уваги громадянським правам, адже ця категорія прав стала об'єктом міжнародного права.

Аргументовано, що Загальна декларація прав людини укріплює домінуюче становище прав та свобод людини в суспільних правовідносинах, витлумачуючи їх як невіддільну властивість особистості, мінімізуючи при цьому роль держави у визначенні статусу людини. Водночас Міжнародний пакт про громадянські і політичні права відіграв особливу роль у правовому регулюванні проблеми забезпечення громадянських прав людини. Він сприяє правовій інтернаціоналізації сфери забезпечення громадянських прав, оскільки розширює взаємовідносини суб'єктів міжнародного і національного права з питань фундаментальних та невід'ємних прав, а також посилює основи їхнього міжнародного й національного становлення.

У результаті проведеного аналізу конституцій таких держав як Королівства Іспанії, Республіки Молдова, Словацької Республіки, Князівства Андорра, Португальської Республіки, Боснії та Герцеговини, Італійської Республіки, Швейцарської Конфедерації, Північної Македонії стверджуємо, що Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та відповідні протоколи до нього мали величезний вплив на змістовність конституцій таких держав. Загальна декларація прав людини знайшла своє відображення і в ряді конституцій держав материкової Африки. Вказується і про вплив міжнародних актів, що становлять Міжнародний Білль про права людини на конституції держав, колишніх союзних республік СРСР (Республіка Білорусь, Республіка Казахстан).

За результатами аналізу історико-правового становлення громадянських прав в Україні та їх закріплення на конституційному рівні з урахуванням Конституції УРСР (1978 р.), виявляємо проблему відсутності належної уваги такій категорії прав у цей період. Конституція УРСР (1978 р.) є останньою конституцією періоду, після якого наступив новий прогресивний етап становлення громадянських прав в Україні. З появою у 1996 році Конституції України активізувався процес формування громадянських прав відповідно до міжнародних стандартів, основним осередком яких є такі універсальні міжнародно-правові акти, які включені в Міжнародний Білль про права людини. Прийняття Конституції України 1996 року ознаменувало новий поштовх у напрямку становлення та відтворення у конституційній площині

громадянських прав. Такий етап конституційно-правового регулювання громадянських прав врахував ті стандарти і приписи, що містилися зокрема у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Наголошено, що громадянські права у конституційно-правових відносинах посідають фундаментальну та провідну роль, для з'ясування якої потрібно зосереджувати дослідження на структурних елементах таких правовідносин відповідно до яких в майбутньому розглядатимуться такі права. Вказано також і те, що саме слід віднести до елементів, в контексті яких простежуватиметься значення таких прав у конституційно-правових відносинах.

Виділено деталізований різновид конституційно-правових відносин, що стосується прав людини – конституційно-правові відносини, що пов'язані з реалізацією та забезпеченням громадянських прав.

Встановлено, що є соціальною властивістю конституційно-правового регулювання громадянських прав у процесі дослідження особливої їхньої значущості, а також запропоновано категорії, на які слід звертати увагу при з'ясуванні особливої вагомості конституційно-правового регулювання цієї групи прав.

Відзначено, що суттєве значення для державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини, окрім реалізації, охорони та захисту відіграє і відображення, тобто конкретизоване та деталізоване висвітлення її у відповідних загальнодоступних зовнішньо-виражених носіях. Також акцентовано на необхідності відповідати внутрішнім інституціям захисту громадянських прав таким критеріям як доступність та ефективна результативність.

Зроблено дослідження внутрішньодержавних інституцій захисту громадянських прав, виходячи зі змістовності конструкції ст. 55 Конституції України та доведено, що ці внутрішньодержавні інституції становлять невід'ємну складову конституційної системи спрямованої на захист саме громадянських прав людини. Зосереджена увага на ознаках внутрішньодержавних інституцій захисту громадянських прав, а також на необхідності сприймати їх як фундаментальну основу та внутрішньо стійку систему забезпечення основоположних прав.

Порівняно особливості характерні для таких внутрішньодержавних інституцій як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, Суд, а також зосереджено увагу на особливостях порядку їхньої організації, діяльності, статусі, а також на актах, які сприяють захисту громадянських прав у їх діяльності та на зверненнях, що передують прийняттю таких актів.

Розкривається правова природа міжнародно-правового гарантування та міжнародно-інституційного захисту громадянських прав в сучасних умовах розвитку суспільства. Висвітлюється авторська позиція з приводу розуміння міжнародно-правового гарантування захисту громадянських прав. Також

з'ясовано, що його виникнення полягає у необхідності позадержавного гарантування.

Визначено, що міжнародно-правові документи, які закріплюють громадянські права, а також за необхідності вказують певні умови та засоби, спрямовані в т.ч. на забезпечення захисту таких прав з урахуванням міжнародних інституцій, становлять відповідні регіональні системи захисту прав людини. З'ясовується, що такі документи під час дослідження регіональних систем захисту прав людини без урахування міжнародних інституцій як складового елемента, становитимуть певні системи правового регулювання громадянських прав.

Виокремлено за критерієм регіональної територіальності системи правового регулювання громадянських прав, досліджено, якими документами представлені такі системи, а також здійснено відповідні порівняння та аналітичні дослідження, за результатами яких простежується значущість та їх дієвість в тому чи іншому регіоні. За критерієм регіональної територіальності виокремлено відповідні міжнародно-інституційні захисти громадянських прав, досліджено, якими інституціями вони представлені, а також здійснено відповідні порівняння та аналітичні дослідження, за результатами яких проглядається їх певна значущість та їх дієвість в тому чи іншому регіоні.

Ключові слова: громадянські права, система громадянських прав, Міжнародний Білль про права людини, конституційно-правові відносини, конституційно-правове регулювання, внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав, регіональні системи захисту прав людини, міжнародно-правове гарантування захисту громадянських прав, міжнародно-інституційний захист громадянських прав.

SUMMARY

Stavychnyi P.I. Constitutional and legal regulation of civil rights: a comparative and analytical study. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Juridical Sciences in the speciality 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. State University «Uzhhorod National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhhorod, 2024.

The dissertation is devoted to the study of constitutional and legal regulation of civil rights. The formation of the system of civil rights as the main institution of constitutional law is one of the main places in the system of constitutional law and modern constitutionalism since such rights have a crucial impact on the existence of each individual and society as a whole. The author identifies the properties of such an institution of constitutional law as civil rights. The author determines what exactly should be taken into account and what principle should be followed when forming the system of civil rights. The author describes each of the aspects inherent in the composition and structure of the civil rights system as components in the context of

the formation of such a system. The author identifies the rights which are included in this category when forming a civil rights system.

The author makes a fragmentary overview of civil rights with due regard for the features which make it possible to include them in the system of civil rights when it is formed as one of the main institutions of constitutional law.

It is proved that with the advent of the first universal document - the Universal Declaration of Human Rights, and subsequently - the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, there was a need for a detailed study of civil rights, as it became an object of international law.

It is argued that the Universal Declaration of Human Rights enshrines the monopoly position of human rights and freedoms in public legal relations, explaining them as an inherent property of the individual, while minimising the role of the State in determining the status of a person. At the same time, the International Covenant on Civil and Political Rights played a special role in the legal regulation of the issue of ensuring civil rights. It contributed to the legal internationalisation of the sphere of civil rights, as it expands the relations between subjects of international and national law on issues of fundamental and inalienable rights, and strengthens the foundations of their international and national development.

The constitutions of the following states are analysed: the Kingdom of Spain, the Republic of Moldova, the Slovak Republic, the Principality of Andorra, the Portuguese Republic, Bosnia and Herzegovina, the Italian Republic, the Swiss Confederation, and North Macedonia. It should be noted that the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the relevant protocols thereto have a huge impact on the content of the constitutions of these states. The Universal Declaration of Human Rights is also reflected in a number of constitutions of mainland African states. We trace the influence of international acts such as the International Bill of Human Rights on the constitutions of the former Soviet Union republics (the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan).

Based on the results of the analysis of the historical and legal formation of civil rights in Ukraine and their consolidation at the constitutional level, taking into account the Constitution of the Ukrainian SSR (1978), the author reveals the problem of the lack of due attention to this category of rights during this period. The Constitution of the Ukrainian SSR (1978) is the last constitution of the aforementioned period, after which a new and more progressive stage of the formation of civil rights in Ukraine began. With the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996, the process of forming civil rights in accordance with international standards, the main focus of which is universal international legal acts such as the International Bill of Human Rights, intensified. The adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 marked a new impetus toward the establishment and reproduction of civil rights in the constitutional plane. The new stage of constitutional and legal regulation of civil rights took into account the standards and prescriptions contained, in particular, in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights.

It is emphasised that civil rights in constitutional and legal relations play a leading role, and to clarify this role it is necessary to study the structural elements of legal relations in the context of which civil rights will be considered in the future. The author also indicates what exactly should be attributed to the elements in terms of which the value of rights in constitutional and legal relations will be monitored.

The author distinguishes a detailed type of constitutional and legal relations relating to human rights – constitutional and legal relations related to the implementation and enforcement of civil rights.

The author identifies what constitutes a social property of the constitutional and legal regulation of civil rights in the process of studying their special significance, and also suggests the categories which should be taken into account when determining the special significance with regard to the constitutional and legal regulation of this group of rights.

It is noted that, in addition to the implementation, protection and defence, the reflection, i.e., specific and detailed coverage of human rights and freedoms in the relevant publicly available external media, is of great importance for the State activities aimed at ensuring them. Attention is also focused on the need for domestic institutions for the protection of civil rights to meet such criteria as accessibility and effective performance.

The author makes a study of domestic institutions for the protection of civil rights based on the content of Article 55 of the Constitution of Ukraine and proves that these domestic institutions are an integral part of the constitutional system aimed at protecting civil rights. The author identifies the features of domestic institutions for the protection of civil rights and the need to perceive them as a fundamental basis and an internally stable system for ensuring fundamental rights.

The author analyses the peculiarities of such domestic institutions as the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine, and the court, and also focuses on the peculiarities of their organisation, activities, status, acts that facilitate the protection of civil rights and appeals preceding the adoption of such acts.

The author reveals (characterises) the legal nature of international legal guarantees and international institutional protection of civil rights in the current conditions of society development. The author's position on the understanding of international legal guarantees for the protection of civil rights is presented. It is also found that its emergence is due to the need for a non-state guarantee.

The author emphasises that international legal instruments which enshrine civil rights and, if necessary, specify certain conditions and means aimed at ensuring the protection of such rights, including with due regard for international institutions, constitute the relevant regional systems of human rights protection. It is established that such documents together, when studied in the context of regional systems of human rights protection, without taking into account international institutions as a constituent element, will constitute certain systems of legal regulation of civil rights.

According to the criterion of regional territoriality, the author identifies the relevant international institutional protections of civil rights, examines which institutions they are represented by, and also conducts relevant comparisons and

analytical studies, which reveal their certain significance and effectiveness in a particular region.

Keywords: civil rights, a system of civil rights, International Bill of Human Rights, constitutional and legal relations, constitutional and legal regulation, domestic institutions for the protection of civil rights, regional systems of human rights protection, international legal guarantee of civil rights protection, international institutional protection of civil rights.